

Muhammed Hâmid Efendi'nin Risâle-i Mecidiyye Adlı Risalesi

Şenol SUSOY

Öz

Konu ve Amaç: Müderris bir sülalenin ferdi ve Namık Kemal'in de hocalarından olan Muhammed Hâmid Efendi'nin padişah Abdülmecid'e ithaf ettiği Risâle-i Mecidiyye, İslam akaidi üzerine yazılmış bir eserdir. 1850 yılında yazılan bu risale, tek nüshasıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Hâmid Efendi, eserinde Türkçe ve Farsça şiirlere de yer vermiştir. Çalışmanın amacı, Hâmid Efendi'nin ilmi ve düşünce yapısını tanıtarak ilim dünyasına mütevazı bir katkı sunabilmektir.

Yöntem: Bu çalışma, literatür taraması ve kaynak analizine dayanmaktadır. Çalışma hazırlanırken Hâmid Efendi'nin hayatı, eserinin içeriği incelenmiş ve kullandığı kaynaklar ortaya çıkarılmıştır. Eserin özgün nüshası üzerinde çalışmalar yapılmış ve transkripti ekte sunulmuştur. Ayrıca Hâmid Efendi'nin risâlesini yazma sebebi ve dönemin koşulları da ele alınmıştır.

Bulgular: Risâle-i Mecidiyye, imânın tanımı ve mahiyeti üzerine yazılmıştır. Eser, Ehl-i sünnet inancına göre imânın kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olduğunu savunur. İmân-amel ilişkisi ve imânın artma ve eksilme özellikleri tartışılmıştır. Hâmid Efendi, İmam Maturidî, İmam Eş'ârî, İmam-ı Azam ve İmam Şafi gibi âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Nadiren yer verilen manzum kısımlardan dolayı eserde edebi bir dil kullanıldığı da görülmüştür.

Sonuç: Hâmid Efendi, imânın mahiyeti konusunda Hanefî mezhebi ve Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerini benimsemiştir. İman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olarak kabul edilmiştir. Eser, Hâmid Efendi'nin ilmî seviyesini ve edebî yetkinliğini gösterir. Bu çalışma, Hâmid Efendi'nin ve Risâle-i Mecidiyye'nin İslam düşüncesindeki önemini vurgular.

Anahtar Kelimeler: Risâle-i Mecidiyye, Muhammed Hâmid Efendi, İman, Tasdik, İkrar, Amel.

Muhammad Hamid Efendi's Risâlah Named Risâlah Majidiyyah

Abstract

Subject and Purpose: The Risâlah Majidiyyah, written by Muhammad Hâmid Afandî, a member of a family of scholars and one of Namîq Kamal's teachers, is a work on Islamic creed dedicated to Sultan Abdulmajid. Written in 1850, this treatise is preserved in a single manuscript in the Ottoman Archives of the Prime Ministry. Hâmid Afandî includes Turkish and Persian poems in his work. This study aims to introduce Hâmid Afandî's scholarly and intellectual framework, thereby making a modest contribution to the world of knowledge.

Milli Eğitim Bakanlığı, Karabük/Türkiye nkuloglu@bartin.edu.tr
Ministry of Education, Karabuk/Turkey

*This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Susoy, Şenol. "Muhammed Hâmid Efendi'nin Risâle-i Mecidiyye Adlı Risalesi" *Mutalaa* 3/2
(Haziran 2024), 127-146

ORC ID: orcid.org/0000-0003-2813-4249
ROR ID: ror.org/00jga9g46
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.12668070

Geliş tarihi: 29.05.2024
Kabul tarihi: 30.06.2024

Method: This study is based on a literature review and source analysis. While preparing the study, the life of Hâmid Afandî and the content of his work were examined, and the sources he used were identified. Studies were conducted on the original manuscript of the work, and its transcription is provided in the appendix. The reasons for Hâmid Afandî's writing of the treatise and the conditions of the period were also discussed.

Results: Risâlah Majidiyyah is written on the definition and nature of faith. According to the Sunni belief, the work argues that faith is affirmation by the heart and declaration by the tongue. The relationship between faith and deeds and the features of the increase and decrease of faith are discussed. Hâmid Afandî includes the views of scholars such as Imam Maturidi, Imam Ash'ari, Imam Azam, and Imam Shafi. The work also uses literary language due to the rarely included poetic sections.

Conclusions: Hâmid Afandî adopts the views of the Hanafi sect and Sunni scholars on the nature of faith. Faith is accepted as affirmation by the heart and declaration by the tongue. The work demonstrates Hâmid Afandî's scholarly level and literary competence. This study highlights the importance of Hâmid Afandî and Risâlah Majidiyyah in Islamic thought.

Keywords: Risâlah Majidiyyah, Muhammad Hâmid Afandî, Faith, Affirmation, Acknowledgment, Action

1. İman ve İmana Dair Farklı Yaklaşımlar

Arapçada güven içinde bulunmayı ifade eden "emn" kökünden türemiş olan imân sözcüğü, bir kimseyi söylediği sözde doğrulamak ve söylediğini kabul edip "kalben tasdik etmek" anlamlarına gelir. Terim olarak ise imân, "Hazreti Peygamberin Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği hususları bilip tasdik ve bunu söz ya da fiil olarak ıkrar etmek" şeklinde tanımlanmıştır.¹

İslâm düşünce tarihinde imânın mâhiyeti en çok tartışılan konulardan biri olarak karşımıza çıkar. Hz. Osman'ın şehadeti akabinde meydana gelen siyâsî ayrışmalar, akidevî tartışmaları doğurmuştur. Müslümanlar arasında cereyan eden akidevî tartışmalardan biri de imânın tanımı, mâhiyeti ve imân-amel ilişkisi meselesidir.² İslâm âlimlerinin akla ve nakle verdikleri önem ölçüsünde kullandıkları yöntem de imâna dair farklı yaklaşımlarda bulunmalarına sebep olmuştur.³

İslâm âlimleri arasında imân çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu görüşler: "Kalbin tasdikidir"; "İman, kalp ile tasdik, dil ile ıkrardır"; "İman, sadece dilin ıkrarıdır"; "İman, kalbin marifetidir"; "İman, kalp ile tasdik, dil ile ıkrar ve ameldir" tanımları ile örneklendirilebilir.⁴

Hâricîler, Mu'tezile ve Şi'a imânı kalbin tasdikî, dilin ıkrarı ve uzuvların ameli olarak görmektedirler. Bunlara göre amel, imânın bir parçasıdır. Hâricîler, ilahî emir yasakları çiğneyen birini kâfir kabul edip ebedî cehennemde kalacağını kabul etmişlerdir. Mu'tezile'ye göre ise bu kişiler imândan çıkmakla birlikte küfre girmemişler fakat ikisi arasında bir yerdendirler. Tövbe etmeden ölmeleri halinde ebedî olarak cehennemde kalacaklardır.

¹ Temel Yeşilyurt; "İmânın Mahiyeti", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 289.

² Rumeysa Özen, *İlk Dönem İmânın Mâhiyeti Tartışmaları (Zeyd b. Ali- Ebû Hanîfe ve Kâsım b. Sellâm Özelinde)*, (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2021), s. 6-7.

³ Özen, *İlk Dönem İmânın Mâhiyeti Tartışmaları*, 1.

⁴ Özen, *İlk Dönem İmânın Mâhiyeti Tartışmaları*, 86.

İman, dil ile ikrardır görüşünü kabul edenlerin başında Kerrâmiye ve Mürcie mezhepleri gelir. Onlara göre kalb ile tasdik olmasa bile, dil ile ikrar yeterlidir.

Cehmiyye mezhebine göre ise imân, marifetten ibarettir. Bunlara göre tasdik olmaksızın Allah'ı, Peygamberi ve haber verdiklerini bilmek, mümin olmak için yeterlidir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre imânın hakikati, kalp ile tasdikten ibaret görülmekte ise de bu konuda farklı yaklaşımlar da vardır. Bu tasdik, Peygamberi ve getirdiği haberi bilip kabullenmeyi yani tasdik etmeyi ifade eder. İmanı, kalbin tasdiki olarak gören âlimler arasında başta İmam Mâturîdî ve Eş'arî olmak üzere bunlara bağlı olan âlimleri saymak mümkündür.⁵

Hanefî mezhebine göre imânın en yaygın tanımı "Kalp ile tasdik, dil ile ikrardır." Tasdik imânda asıl rükündür. İkrar ise tasdik ilave rükünü olarak kabul edilmiştir.⁶

2. Muhammed Hâmid Efendi

Muhammed Hâmid Efendi Kars'ta yetişen büyük âlimlerden olup aynı zamanda mutasavvıf, seyyid, nakibüleşraf, hattat, şair ve müderristir. 1779 yılında⁷ Ahıska'da⁸ doğmuştur. Kendi verdiği bilgilere göre nesebi şöyledir: "Vâ'iz-zâde-i Erzurum Karsî es-Seyyid Muhammed Hâmid bin Hasan Efendi ibn Zeyne'l-Âbidîn Efendi ibn Ahmed Efendi ibn Ya'kûb Efendi el-Meşhûr bi-Sarı Vâ'iz ibn Ahmed Efendi ibn el-Hâcî Bâlî"⁹

Ailesi, 1579 yılında Doğu serdarı Lala Mustafa Paşa'nın Kars'ı imarından sonra Kars'a yerleştirilen ailelerdendir. Dedeleri Vâizzâde olarak anılmakta ve Kars'ta "neşr-i ulûm ve tadrîs ile meşgûl" dâimî şekilde tavsif edilmektedir. Muhammed Hâmid Efendi de Vâizzade Camii medresesinde müderrislik yapmıştır.

Muhammed Hâmid Efendi bütün tahsilini Kars'ta tamamlamıştır. Osman Efendizâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendi, Karslı Sarrâczâde İsmail Efendi ve kardeşi

⁵ Yeşilyurt; "İmânın Mahiyeti", 290.

⁶ Yeşilyurt; "İmânın Mahiyeti", 289. A. Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993), 17.

⁷ Fahrettin Kırzioğlu ve Baniçiçek Kırzioğlu (ö. 1193/1779) tarihini vermekte iseler de bir soru işareti bırakmışlardır. Baniçiçek Kırzioğlu, Namık Kemal'in Karstaki Hocası Müderris Büyük Hâmid Efendi (1779?-1854), *Türk Kültürü II/22*, (1964), 205. Esad Mehmed Efendi, Hâmid Efendi'nin 1192/1778 yılında doğduğunu yazmaktadır. Esad Mehmed Efendi, *Bâğçe-i Safâ-Endûz*, haz. Dr. Rıza Oğraş, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 111. 1251/1835 tarihli nüfus sayımında ise 55 yaşında kaydedildiğine göre ise 1196/1782 tarihi ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Arşivi (BOA), *Nüfus Defteri (NFS.d)*, No: 2758, 3b; Muhammed Hamid Efendi, *Risale-i Mecidiyye*, vr. 7. Muhammed Hâmid Efendi, yaşının yetmiş olduğunu söylediği şiirinde 1264 olarak düşürdüğü tarihten de 1194/1780 yılı ortaya çıkmaktadır. Muhammed Hâmid, Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, *Divan-ı Hâmid*, No. 1049, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 56^a. Hâmid Efendi'nin 1266 başlarında hükümete yazdığı dilekçede yaşının yetmiş geçtiğini söylemesinden ise onun doğumunun 1196/1782 yılından önce doğduğu anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *İ.MVL*, 171/5080.

⁸ Hâmid Efendi, divanında "Mevlidüm Ahışadur muhlis muhâcir ârifüm / Meskenüm Çars oldu ahir bana toprağı nasîb" diyerek Ahıska'da doğduğunu yazmıştır. Muhammed Hâmid, *Divan-ı Hâmid*, No. 1049. *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 56^a. Atalarının 1579'dan sonra Kars'a yerleştirilen ailelerden olduğu bilinen Muhammed Hâmid Efendi'nin Ahıska'da doğmuş olması babasının görevi ya da geçici bir muhaceret sebebiyle olabilir. Muhammed Hâmid Efendi hakkında bilgi veren yazarlar, onun Kars'ta doğduğunu ya da Karslı olduğunu yazmaktadır. Baniçiçek Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, (Ankara: San Matbaası, 1987), 3. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi), I/ 332.

⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 2^a.

Sarrâczâde Mustafa (Mecdî) Efendi'den dersler almış, 1235/1820'de hocası Sarrafzâde Salih Efendi'den icazet alarak müderris olmuştur. Pek çok öğrenci yetiştiren Muhammed Hâmid Efendi'nin öğrencileri arasında Erzurum müftülerinden Solakzade Ahmed Tefvik Efendi (1817-1895), Karşlı şair Süleyman Şâdî (1830-1900), Karşlı müderris şair Ahmed Hamdi / Küçük Ahmed Efendi (1816-1887) ve meşhur vatan şairimiz Namık Kemal bulunmaktadır. Kars mutasarrıfı Abdüllatif Paşa'nın torunu olan Namık Kemal 13-14 yaşlarında iken Mart 1853 - Temmuz 1854 tarihleri arasında Hâmid Efendi'den ders almıştır.¹⁰ Muhammed Hâmid Efendi 1854 yılında Kars'ta vefat etmiştir.¹¹

Muhammed Hâmid Efendi'nin Divan'ında yer alan şiirlerden, onun Arapça ve Farsçaya önemli ölçüde hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Hâmid Efendi'nin irticalen ve etkili bir hitâbet kabiliyeti yaşadığı dönemde dahî bilinmekteydi. Bir hitabesinde "Asâkir-i Nizâmîyye"yi övdüğü için Hâmid Efendi'ye 4000 kuruş ödenmesine dâir mâliye nâzırına 7 Şaban 1266 (18 Haziran 1850) tarihinde emir verilmesi, onun konuşmasının ne kadar etkili olduğunu ispatlamaktadır.¹² Sohbet toplantılarında divanın başköşesinde oturduğu anlatılan Vâizzâde Hâmid Efendi'nin zaman zaman bu toplantılarda irticâlen şiirler söylediği de bilinmektedir.¹³

Hâmid Efendi, öğrenci yetiştirmenin yanında eserler de kaleme almıştır. Bunlar, *Sûre-i Abese tefsîri*, *İzhâr şerhi*, *Divân*¹⁴ ve *Risâle-i Mecidiyye*'dir.¹⁵

3. Risâle-i Mecidiyye

Yaşlı, hasta, kalabalık bir aileye sahip olan ve müderrislikten maaş almadığı için geçim sıkıntısına düşen Hâmid Efendi, 1850 yılında yazdığı akâid ile ilgili olan Mecîdiyye adlı risâlesini Osmanlı hükûmetine arz etmiştir. Bunun sonucunda ise kendisine 2000 Guruş atıyave verilmiştir.¹⁶

3.1. Nüsha Özellikleri

Muhammed Hâmid Efendi'nin "Risâle-i Mecidiyye" adını verdiği risâle, İslam akaidi üzerine olup tek nüshası Başbakanlık Osmanlı Arşivinde İ.MVL, 171/5080 numarada kayıtlıdır. Eser güzel ve anlaşılır bir hat ile yazılmıştır. Bu nüsha, kendisi de bir hattat olan Hâmid Efendi'nin kendi hattı olmalıdır. Risâle 21 varak olup h. 1266 (1850) tarihlidir.

¹⁰ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, 6-18.

¹¹ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, 10; M. Hamid Efendi'nin ölüm tarihi şu eserlerde 1874 yılı olarak yanlış verilmiştir: Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/332; Bağdatlı İsmail Paşa; *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), I/261.

¹² BOA, *A.MKT*, 15/57.

¹³ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, 22-23.

¹⁴ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/ 332.

¹⁵ BOA, *MVL*, 232/19. BOA., *İ.MVL*, 171/5080.

¹⁶ BOA., *İ.MVL*, 171/5080. BOA., *İ.DH*, 90/4482.

3.2. Eserin Muhtevası

Muhammed Hâmid Efendi risâleye Allah'a hamd, Peygamber Efendimize salat ve dua ile şu şekilde başlamıştır:

Mest-i küllîdür künc-i hakîm elhamdü'l-lâhî'l-lezî lâ yehfâ aleyhî şey'in min miskâli zerrâtin fi's-semâvâti ve'l-aradîn. Ve en'ame tasdîkan hâssa min kemâli keremihi fi kulûbi'l-mü'minîne ve'l-müslimîn. Ve's-selâtu ve's-selâmu 'alâ Rasûlihi Muhammedi'l-lezî be'ase li ezhârî's-şerî'ati ve'd-dîn. Ve 'alâ âlihî ve eshâbihî ve etbâ'ihî'l-lezîne hüm nücûmu'l-ihtidâi ve'l-yakîn.¹⁷

Salat ve duadan sonra şecerelerini veren Muhammed Hâmid Efendi, sonra da dönemin padişahı Abdülmecid'i övücü sözler yazmıştır.

Muhammed Hâmid Efendi bu risâlede Arapça ve Farsçayı da kullanmıştır. Bir divan¹⁸ sahibi olan Hâmid Efendi, edebî yönünü bu risâlede de göstermiştir. Gerek Abdülmecid'i överken gerekse risâleyi yazma sebebini açıklarken ağıdalı bir dil kullanmıştır.

Muhammed Hâmid Efendi, kendisinden geriye kalacak bir nakış olarak gördüğü bu risâleyi, rahmetle anılıp onu okuyan kimseden bir hayır dua almak için yazdığını şu şekilde ifade etmiştir:

Bu mecmua yıllar boyunca

Benden toprağa dökülen (karışan) zerrelere gibi kalsın

Amacım benden kalacak bir nakıştır

Çünkü var oluşun (hayatın) bâkî olmadığını görüyorum

Belki bir gün bir gönül sahibi rahmet ile anarak

Bu Hâmid'in hâli için duâcı olacaktır.¹⁹

Muhammed Hâmid Efendi, imânın mahiyeti konusunu ele aldığı bu risâleyi üç başlık altında yazmıştır. İlk bölümde Ehl-i sünnet inancına göre imânın tanımı ve rûknünün açıklaması yapılmıştır. Daha sonra imân-amel ilişkisi çerçevesinde imân artar mı, azalır mı? sorusunun cevabını aramıştır. En son olarak "imân mahlûk mudur?" sorusuna cevap vermeye çalışmıştır.

3.3. Risâlenin Kaynakları

Muhammed Hâmid Efendi, ele aldığımız *Risâle-i Mecidiyye* adı risâlesinde, başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere çeşitli tefsîr ve hadîs külliyâtı ile temel akâid ile ilgili eserlerden yararlanmıştı. Onun, risâlesinde adını zikrettiği eserler şunlardır:

el-Külliyât (Külliyâtü Ebi'l-Bekâ): Asıl adı Eyüp olan Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ithaf ettiği eserdir. Başta Kur'an ve

¹⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 1^a.

¹⁸ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*. Tarık Fidan, *Hâmid Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 3^b.

hadîs olmak üzere İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklamak üzere kaleme alınmış bir sözlüktür.²⁰

Me'âlimü't-tenzîl: Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihi olan Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) eseridir. Begavî, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîri olan bu eserinde âyetleri hadîslerle, sahâbe ve tâbiîn müfessirlerinin ve daha sonraki âlimlerin görüşleriyle açıklar.²¹

el-Mübînü'l-mu'în li-fehmi'l-Erba'în: Meşhur Hanefî fakihi, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi olan Ali El-Kârî'nin (ö. 1014/1605), Nevevî'nin *el-Erba'în* adlı eserine yaptığı şerhtir.²²

Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr: Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622), Süyûtî'nin eserine yaptığı şerh olup, yapılan şerhlerin arasında en çok kabul görenidir. Münâvî bu eserde hadîsleri genişçe şerhetmiş, bazen hadîslerin râvîleri hakkında bilgi vermiştir.²³

Miškâtü'l-envâr: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) son dönem eserlerindedir. Üslûp ve muhtevasıyla, Ehl-i Sünnet inançlarına sadık kalarak, varlık ve bilgi problemlerine tasavvufî-İşrâkî çözümler getirmeye çalışmıştır.²⁴

Şir'atü'l-İslâm: Hanefî fakihi İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir'in (ö. 573/1177) Osmanlı âlimleri arasında çok rağbet gören ilmihal ve ahlâk kitabıdır. İbadetler yanında gündelik hayata dair birçok konuda sünnet ve âdâb hakkında bilgi verilmektedir.²⁵

Miškâtü'l-Mesâbîh: Ferrâ el-Begavî'ye ait *Mesâbîhu's-Sünne*'yi tamamlamak için Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından yazılan eserdir. Hatîb et-Tebrîzî bu eserinde Begavî'nin sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadîsleri yeniden düzenleyip ilâvelerde bulunmuştur. O, Begavî'nin hadîsleri seçme şartlarını dikkate alarak esere üçüncü bir bölüm eklemiştir. Ayrıca müellifin kapalı bıraktığı yerleri açıklamış ve hadîslerin râvîlerini zikretmiştir.²⁶

Şerhu's-Şifâ': Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ' adlı eserine Ali el-Kârî'nin yazdığı şerhtir.²⁷

²⁰ Hulusi Kılıç, "Ebû'l-Bekâ El-Kefevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), X/298.

²¹ Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V/340.

²² Ahmet Özel, "Ali El-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), II/404.

²³ M. Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXXI/571.

²⁴ Mustafa Çağrıç, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), XIII/500, 520.

²⁵ Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), XXII/210.

²⁶ İbrahim Hatipoğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), XXIX/258.

²⁷ Özel, "Ali El-Kârî", II/404.

İrşâdü's-sârî: Ahmed b. Muhammed Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Buhârî'nin el-Câmi' u's-sahîh'ine yazdığı şerhtir.²⁸

Câmi' u't-tefsîr (Tefsîru Râğıb): Ragıp el-İsfahani'nin (ö. V/XI. Yüzyılın ilk çeyreği) yazmış olduğu tefsîrdir.²⁹

Garâ' ibü'l-Kur'ân ve Regâ' ibü'l-furkân: Nizamettin en-Nisaburi'nin (ö. 730/1329?) yazmış olduğu tefsîrdir.³⁰

Birgivi'nin Vasiyetname Şerhi: Kadızâde Mehmed Efendi'nin, Birgivi'nin eserine yazdığı şerhtir. Birgivi'nin *Vasiyetname* adlı eserinde genelde imân esasları, ibadet ve ahlâk konuları işlenmiştir.³¹

Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid eş-Şerîf 'alâ Şerhi't-Tecrîd: Nasîrüddîn-i Tûsî'ye (ö. 672/1274) ait *Tecrîdü'l-kelem* adlı kitaba Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı hâşiye üzerine Taşkoprîzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) tarafından yapılmış bir çalışmadır.³²

4. Muhammed Hâmid Efendi'nin Görüşleri

Muhammed Hâmid Efendi risâlesinde ilk önce imân konusunu ele almaktadır. Ona göre imânın lügat manası olan tasdik, peygamberin getirdiği hükümleri kabul edip, bu hükümlere sâdik olmaktır. Tasdik ihtiyarî bir fiildir. Ona göre inanmak, tasdik ile aynı anlamda olup ilimden bir kısımdır. Ahkâm-ı dünyada imân-ı fitrîye değil imân-ı şer'îye itibar edilir. İman-ı şer'î ise namazın farzları gibi hükümleri akıl-bâliğ olan kimselerin kalp ile tasdik etmesidir. Mesela imânın şartlarını tasdik etmek vaciptir. Bunlardan birini tasdik etmeyen ittifakla kâfir olur.

Cumhur-ı muhakkıkîne göre hakîkât-ı imân ve Eş'ârlere göre mefhum-ı imânın tamamı kalben tasdik etmektir ki, onlar buna rûhu'l-imân demişlerdir. Tasdik özünü, imânın şubelerinden yani yetmişden fazla hasletten hariçtir. Mâturîdi ve İmâm Eş'ârî ulemasına göre dil ile ikrar etmek, kişiye ehl-i imân muamelesi göstermek ve ahkâm-ı şer'îyyeyi uygulamak için yeterlidir.

Bir kimse imânın altı şartını kalple tasdik edip dil ile ikrar etmezse ahkâm-ı şer'îyyede kâfirdir ancak Allah katında mü'mindir.³³ Ama bir kimse imânın şartını dil ile ikrar edip kalple tasdik etmezse ahkâm-ı şer'îyyede mü'min gibi hükmedilir ancak Allah katında mü'min değildir.³⁴ Ali el-Kârî'ye göre bir kişi kalben imân ettiği halde dil ile ikrardan kaçınsa ebedî cehennemdedir. Ancak Hâmid Efendi'ye göre ikrâr imândan bir cüzdür demek uzak değildir ama cüz de değildir. Lisandaki hal kalpteki halden cüz değil ancak ona delil olabilir.

²⁸ Abdulkadir Şenel, "Ahmed b. Muhammed Kastalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIV/583.

²⁹ Ömer Kara, "Ragıp el-İsfahani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), XXXIV/399.

³⁰ Ali Turgut, "Nizamettin en-Nisaburi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), XXXIII/181.

³¹ Ahmet Turan Arslan, "Vasiyetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XXXII/556.

³² Yusuf Şevki Yavuz, "Taşkoprîzâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), XXXX/152.

³³ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 6.

³⁴ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 6.

Hâmid Efendi'ye göre tasdîk-i kalp önemlidir. Zira kalp ile tasdîkin imândan düşme ihtimali yoktur. Ama dil ile ikrarın imândan düşme ihtimali vardır. Uyku, gaflet, kendinden geçme, delilik ve ölüm gibi istenmeyen hallerde imân kalpte bakidir. İmanın düşmesi ancak kalben unutmaya ile olur.³⁵

Risâlenin ikinci bölümünde imân-amel ilişkisi üzerinde duran Muhammed Hâmid Efendi bu konuda şu tespitlerde bulunmuştur:

İmam-ı Azam'a göre imânın esas rüknü kalben tasdîk olduğu için ameller imânın içi ve parçası değildir. Mutlak olan imân yani kâmil olan imân, sahibini ebedî cehennemden kurtarır.³⁶ Mesela kalben tasdîk eden bir kimse amel yapmak ile mükellef olmadan ölse, mü'min ve ehl-i cennettir. Kalben tasdîk eden kişi amel işlesin ya da işlemez farz ve vacipleri inkâr etmedikçe mü'min ve ehl-i cennettir. Fakat günah işleyen kimse bu günahının karşılığında azap görür.³⁷ Kur'an- Kerîm'de pek çok ayette geçen "*innellezîne âmenû ve amilû's-sâlihâtî*" ibaresi imân ile amelin ayrı olduğunun delilidir.

İmam-ı Şâfi'ye göre imânın şartı üçtür. Bunlar: Kalb ile tasdîk, dil ile ikrar ve cevârih ameldir. Lakin ona göre amel imân-ı kâmilden bir cüzdür, hakikat-ı imândan bir cüz değildir. Bir kimse ameli terk ederse imânı kâmil olmayıp nâkıs olur. Zira ona göre imânın artması ve eksilmesi amelin artması ve eksilmesi itibariyledir.³⁸

Hanefiler, Eş'ârîler ve diğerlerine göre imân artma ya da eksilme kabul etmez. İman, ibadet ve günah ile değişmez. Kadızâde'ye göre de imân artmaz ve eksilmez. Birgivi ise aynı düşüncede olup daha da ileri giderek "imân artar ya da eksilir" diyene "kâfir" demiştir. Zira "Ahkâm-ı şer'iyye ve İslam akaidi artar ve eksilir" demek "Şeriat-i Muhammediye nesh ve tebdîl demek" olduğu için küfürdür. Ama bir kişi "İmânın kendisinin kuvvet ve zayıflık sebebiyle artar ya da eksilir" dese kâfir olmaz. Müctehidlerin birçoğu ise imânın arttığına ya da eksildiğine inanmışlardır.³⁹

Avâmın imânı dil ile ikrar, kalp ile tasdîktir. Havassın imânı, dünyadan vazgeçerek ahiret yolunu tutmak ve kalben Allah'ın huzurunda olmaktır. Havassu'l-havassın imânı ise Allah'a ibadetin zâhir ve batınını bilmesi, halktan fenâ fi'llaha yönelmesi ve sırrını bekâ fi'llahda kılmaktır. İmanın artması ve eksilmesi aklen ve naklen kesin ve sabittir. İmanın artması ve eksilmesinin kesinliği, "*ve izâ tülîyet aleyhim âyâtühü zâdethüm îmânen*"⁴⁰ ile "*liyezdâdû îmânen ma'a îmânihim*"⁴¹ ayetleri iledir. Sabitliği ise "*lev vüzine îmânu Ebû Bekrin bi-îmâni cemî'i'l-halâiki le-racaha bihim*"⁴² hadîs-i şerifi iledir.⁴³

³⁵ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 8.

³⁶ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 8.

³⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 9.

³⁸ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 10.

³⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 11a.

⁴⁰ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Enfâl 8/2.

⁴¹ Fetih, 48/4.

⁴² Abdurrahim el-Mübarekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, c. VII, s. 298; Sehâvî, *el-Mekasidu'l-hasene*, thk. Muhammed Osmân, *Dâru'l-kitâbi'l-Arabî*, Beyrut 1405/1985, s. 555; Eğer, Ebu Bekr'in imanı, bütün halkın/insanların imanı ile karşılaştırılsa, Ebu Bekr'in imanı daha ağır gelecektir" (*Tuhfetu'l-Ahvezi*, 7/298-Şamile), Kenzu'l-Ummal'da (h. No: 35614) ise, "bütün halkın" yerine, "bütün yeryüzü sakinleri" tabiri kullanılmıştır.

⁴³ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 12a-12b.

Bir mü'min imânda devamlılık ve sebat göstermese ve bir müddet sonra kâfir olmayı istese hemen kâfir olur. Özet olarak nefis-i tasdik Türkçede inanmak kelimesiyle ifade edilir. Amel, şeriata uygun olan bu imândan bir cüz değildir ve imân artmaz ve eksilmez. Yukarıdaki hadîste delil olarak gösterilen imânın artmasından kastedilen, imânın semereleridir. Yani ibadetlerin sevabıdır.⁴⁴

Muhammed Hamit Efendi, bu konuda en isabetli kararı Ebu Hanife'nin verdiği söylemektedir. İmam-ı Azam'a göre, imân kalp ile olup özü itibariyle artmaz ya da eksilmez. Mesela Ebu Bekir'in imânı ile bizim imânımız, imânın özü itibariyle aynıdır. Ebu Bekir'in imânı ile bizim imânımız arasındaki fark ise imânın vasfıyeti açısından olup bu vasfiyetin ortaya çıkması imânın kendi özünden hariçtir.⁴⁵

Muhammed Hâmid Efendi risâlesinin üçüncü bölümünde ise genel olarak imânın ölçülmesi ve imânın mahlûk olup olmadığı konusuna yer vermiş olup görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Peygamber efendimizin bir hadîsine göre kalbinde hardal tanesi kadar imânı olan kimse cehenneme kalıcı olarak girmeyecektir. Günahı miktarı azap çektikten sonra cennete girecektir.⁴⁶

Kastalânî'ye göre ameller cevherlerle temsil edilir. Kıyamet günü hayır ameller terazinin bir gözünde beyaz ve parlayıcı cevher olarak, kötü ameller ise terazinin diğer gözünde, karanlık ve kara cevher şeklinde tartılırlar.⁴⁷

Ragıb-i İsfahani'nin tefsirinde yazdığı gibi, Allah, tartılan amel defterinde bir ağırlık ve hafiflik peyda eder. Mesela küçük bir amel defteri çok büyük defterlerden üstün olur.⁴⁸

"*Miskâle habbeti min hardalin*" ile kastedilen sevap ve günahların büyüklük ölçüsüdür. Ölçü birimi ise hardal tanesidir. Burada kastedilen ölçü birimi başka hadîslerde de geçmektedir.⁴⁹ Ulema, imânın ölçüsü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i sünnet ulemasına göre imânın büyüklüğünden kastedilen, onun semereleri ve nurlarıdır.⁵⁰ Meselâ yakînın artması, zikir-i hafî, amel-i sâlih, miskîn üzerine şefkat, dış etkenlerin yardımı ve çokça tefekkür etme sebebiyle oluşan Allah'tan korkma gibi. Ölçülebilen imân verilen örneklerdeki gibi kişinin amelleridir. Hâmid Efendi'ye göre hakiki imân bunların dışındadır. Kadızade'nin Birgivî şerhine göre imânın miktarından kasıt icmalî imândır.⁵¹ Bu görüş ise Aliyü'l-Kari'nin görüşüne yakındır. Kadızade'ye göre imânın semeresinden kasıt ilimdir. İlim sayesinde amel ile imân eksilir ve artar. Bazı durumlarda yakîn⁵² tasdikten, yani imândan önce gelir. Birgivî'nin şerhinde İmam Şafi'ye göre de artan ve eksilen imân, din hakkındaki

⁴⁴ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 13^a-13^b.

⁴⁵ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 14^a-14^b.

⁴⁶ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 15^a.

⁴⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 15^b-16^a.

⁴⁸ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 16^a.

⁴⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 17^a.

⁵⁰ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 17^b.

⁵¹ İcmalî iman: Hz. Peygamber'in getirdiği bu esaslara toptan iman etmeye icmali, inanılacak şeylerin her birine ayrıntılı olarak inanmaya da tafsilî iman adı verilmektedir. Hasan Kurt; Taklidi İmânın Tahkiki İmana Dönüşmesi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Haziran 2012), 1/2, 3.

⁵² Hata ve yanılma ihtimali bulunmayan, gerçeğe örtüşen bilgi. Osman Demir; "Yakîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XLIII/ 271.

bilgidir. Mesela bu bilgi, kişiyi Allah korkusu ile haram işlemekten meneder, ayrıca ihlaslı bir kalp ile Allah'ı zikreder. İşte bunlar hakiki imânın dışında kalan teferruatlardır.⁵³

Mücerred imânı olup salih ameli olmayan kişilerin ateşten çıkarılacağı ile ilgili hadîs-i şerif kâfirler hakkında değil, Mü'min kimseler hakkındadır.⁵⁴ Hz. İbrahim'in "*velâkin liyutme'inne kalbî*"⁵⁵ sözü, onun imânının eksik olduğu için değil ilm-i istidlalîden sonra ilm-i bedîhiyî talep etmesinden dolayıdır.⁵⁶

Özetlersek, İmam-ı Azam'ın zerre kadar imândan kastı kalben tasdîkin dışındadır.⁵⁷

Muhammed Hâmid Efendi'ye göre "imân" ve "İslâm" kavramları farklı anlamda olmayıp eş anlamlıdır. Nitekim ona göre her iman eden Müslüman ve her Müslüman da iman edendir.⁵⁸

Ulema, imânın mahlûk olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre imân kula ait olduğu için mahlûktur. Fakat Allah tarafından olan imân mahlûk değildir. "*Şehida'llahü ennehü lâ ilâhe illâ hû, ve'l-melâiketü ve ulü'l-îlmi kâimen bi'l-kıstî*"⁵⁹ ayetinde olduğu gibi Allah, mahlûkatı yaratmadan evvel vahdaniyetini izhar edip bildirmesi mahlûk değildir ama melekler, cinler ve insanların ikrarı, kendi seçimleriyle yaptıkları fiiller olduğu için mahlûktur.⁶⁰

Sonuç

Hz. Osman döneminde ve sonrasında başlayan siyasi ayrışmalar, akidevî tartışmaları da doğurmuştur. Bu tartışmalardan biri de imânın tanımı, mâhiyeti ve imân-amel ilişkisi meselesidir.

İslam âlimleri bu konuda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Hanefî mezhebine ve Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre imânın hakikati, kalp ile tasdîkten ibaret görülmektedir. İkrar ise tasdîkin ilave rüknü olarak kabul edilmiştir.

Ehl-i sünnet âlimlerine göre imân artmaz ve eksilmez. İmanın artmasından kastedilen imânın semereleridir yani ibadetlerin sevabıdır. Amel ise imândan bir cüz değildir. Mücerred imânı olan kimseler, ameli olsun ya da olmasın cennete gidecektir.

Ehl-i sünnete göre imân ve İslam zatında birdir ve biri diğerinden ayrılmaz. İnsan, cin ve meleklerin imânı mahlûktur.

İmanın mâhiyeti konusuna değinen kişilerden biri de 19. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan Karşlı Muhammed Hâmid Efendi'dir. Çok yönlü bir âlim olan Hâmid Efendi, Nâmık Kemal gibi birçok önemli kişinin de hocasıdır.

Muhammed Hâmid Efendi, imânın mahiyeti konusunda yazdığı ve Padişah Abdülmecid'e ithaf ettiği "*Risâle-i Mecidiyye*" adlı risâlesinde Hanefî mezhebi âlimleri ağırlıklı olarak, Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Hâmid Efendi bu

⁵³ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 18^a-18^b.

⁵⁴ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^a.

⁵⁵ Bakara 2/60.

⁵⁶ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^a-19^b.

⁵⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^a.

⁵⁸ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^b-20^a.

⁵⁹ Âl-i İmrân, 1/18.

⁶⁰ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 20^a-21^a.

görüşleri aktarıırken, onun farklı ya da birbirine yakın olan birçok görüşü kendi bilgi süzgecinden geçirdiğini, sonra bu bilgileri bize aktardığı anlaşılmaktadır.

Hâmid Efendi'nin, *Risâle-i Mecidiyye*'de görüşlerine yer verdiği İslam âlimleri şunlardır: İmam-ı Azam, İmam-ı Şâfi, İmam Maturidî, İmam Eş'ârî, Ali El-Kârî, İmam-ı Nevevî, Ebî'l-Bekâ, İmam-ı Beğavî, Taşköprizâde, Birgivî, İmam Kastalânî, Niyabûrî, Kadızâde, Râgıb Isfahânî.

Muhammed Hâmid Efendi'nin *Risâle-i Mecidiyye*'de birçok İslam âliminin görüşlerine yer vermesinin yanında Arapçayı ve şiir yazacak kadar da Farsçayı kullanması, onun ilmî seviyesini göstermektedir. Ayrıca risâlede kullandığı ağıdalı dil onun edebî yönünü göstermektedir.

Risâle-i Mecidiyye üzerine yapılan ilk çalışma olma özelliği taşıyan bu çalışmanın Muhammed Hâmid Efendi'nin ilim âleminde daha çok tanınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca onun müderris ve edîb olmasının yanında ilmî yönü üzerine yapılacak farklı çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Şenol Susoy

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Ekler:

1. Risâle-i Mecidiyye'nin Transkripti

[2^b] Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Mest-i küllîdür künc-i Hâkîm elhamdüli'l-lâhi'llezî lâ yehfâ 'aleyhi şey'in min miskâli zerrâtin fi's-semâvâti vel'arazîn. Ve en'ame taşdıkan hâşşa min kemâli keremihi fi kulûbi'l-mü'mînîne ve'l-müslimîn. Ve's-şelâtü ve's-selâmu 'alâ Rasûlihi Muhammedi'l-lezî be'ase li ezhâri's-şerî'ati ve'd-dîn. Ve 'alâ 'âlihî ve eşâbihî ve etbâ'ihî'l-lezînehüm nücümü'l-ihtidâi ve'l-yakîn.

[3^a] Ammâ ba'd bu 'abd-i fakîr-i pür takşîr Vâ'ız-zâde-i Erzurum Karsî es-Seyyîd Muhammed Hâmid bin Hasan Efendi İbn Zeynel 'Abidîn Efendi İbn Ahmed Efendi İbn Ya'qub Efendi el-Meşhur bi Sarı Vâ'ız İbn Ahmed Efendi İbn el-Hâcî Bâlî. Ravvehumu'l-lâhu te'âlâ fi'l-cenneti bi'l-gavâlî. Beyân ider ki zerre miqdârî imân ile dâr-ı bekâyâ göçen 'âkıbetü'l-emr ravza-i rızvânda refref-i râhatda olduğu gibi, şevketlü, kudretlü, mehâbetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am-ı en'âm sebep-i emnü râhat-ı hâşş u 'âm, hâmi-i bilâd-ı ehl-i 'imân, [3^b] mâhî-i âşârî'z-zulm ve't-туğyân. El-mümessîlü binaşşi inne'l-lâhe ye'muru bi'l-'adlî ve'l-'ihsân. Ve hüve's-sultânü 'Abdü'l-Mecid Hân İbnü's-Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân İbnü's-Sultân el-Gâzî Abdü'l-Hamîd Hân. Lâ zâlete el-viyete'n-nuşrate mü'eyyidete ve münevverete. Mâ ezdâdü'l-kevkebetü ve'l-mevâkibu. Ve mâ tele'le'e'l-kameru ve'l-kevâkibu. Efendimiz ve Efendi-i heme-i 'âlemiyân hazretlerinin eyyam-ı ma'delet itmâm-ı 'adlî-i 'intizâm-ı

mülükânelerinde hezâr kâr-ı düşvâr. Dest-yârı-i hüsn-i tedbîr. İşâbet pezîr. Hümâyûnlarıyla zemân-ı yesîrde [4a] beste-i şîrâze-i iltiyâm olub pençe-i şîr, müy-ı 'âhûya şâne ve Çengâl-i bâz güncişk-i nâtuvâna 'âşiyâne olmağ takrîbi dâr-ı fenâda berâyâ zerre kadar cevri ü hayf görmeyüb der pister 'emn ü 'emânı günûde-i cilbâb-ı 'istirâhat, evvelleri aqşâ-yı rızâ-yı meyâmin irtizâ-yı şâhâne olduğı âfâkiyâne hüveydâ olduğa işbu Risâle-i Mecîdiyye cem' ve te'lîfine 'ibtidâr ve pây-e serîr-i şevket-maşîr hazret-i tâcidâriye taqdim'e 'ictisâr olunabildi. Zerrevâr nazâr-ı kimyâ-âsâr-ı hüsrevâ ne irerse iştiârü's-şems fî nisfi'n-nehâr [4b] şöhet-şi'âr olduğı bedîdâr ve âşikârdır. Nazm:

Bemâned salha fîn cem'ü tertîb

Zemen her zerre hâk üftâde câyi

Garaz nakşist k'ez men bâz mâned

Ki hesti râ nemîbînem beqâyî

Meger şâhib-dili rûzi be rahmed

Koned derkâr-i fîn Hâmid du'âyi.

Bu risâle-i şerîfe üçler himmetiyle üç bâbı müstemil olması hengâm-ı pîrîde ihtiyâr olundu. Fe'ekûlü ve bi'llâhi't-tevfîk ve teeyyidehü zühûri't-tahkîk. Ve bite'dîbihi zühûri't-tahkîk.

Pây-i mülhî pîş-i Süleymân berûn

Aybet ve liken hezest ez mürî

[5a] el-Bâbü'l evvel fîmâ yukşadu tahkîkuhu fîmân lügatta taşdıktır ya'ni muhbirin hükmüne münkâd olub kabul itmekdir. Ve muhbir-i sâdik kulub bi'l-ihtiyâr sîdka nisbet itmekdir. Zîrâ me'mûrun bih olan taşdıq-ı fi'l-i ihtiyâridir. Türkîde taşdıq inanmak; Fârisîde kervîden ve bâver ve işten ile ta'bîr olunur. Bu taşdıq ilimden bir kısmıdır ki taşavvura muqabilidir. Amma Külliyyâtü Ebi'l-bekâ'da bulunan buna muhaliftir. Şâfi'îden İmam Beğavî [5b] 'aleyh-i rahmetihî'l-kaviyy Tefsîr-i Me'âlimü't-tenzîl'de yazar. Ahkâm-ı dünyâda fîmân-ı fitriye i'tibâr yokdur. Ancak mu'teber olan fîmân-ı şer'îdir. İmam Nevevî 'aleyh-i rahmetehü'l-mülkü'l-bârî hazretlerinin hadîs-i erba'în şerhi fetihü'l-mu'în'de Aliyyü'l-kârî yazar. Fîmân-ı şer'î ol şeyler ki Hz. Peygamber (as)'ın dîninden olduğı bi'l-bedâhet, ya'nî istidlâlsız ma'lûm oldu. Namazın vücûbu gibi 'âkilen bâliğ olan kimse ol şeyleri ancak kalbiyle taşdıq itmekdir ki taşdıq-ı hâşdır. Meselâ bir kimse cümle melekleri ve peygamberleri ve kitapları icmâlen mülâhaza [6a] ile bunlara fîmân vâcibdir. İcmâlen buna fîmân-ı icmâlî ve fîmân-ı cibillî derler. Mü'mîn fîmân-ı aslî ile muttasîf olmakda bu kadarca kifâyet ider ve bir kimse mislen hazret-i Cebrâ'îl ve Hazret-i Mûsâ 'aleyhima's-selâm ve Hazret-i Qur'andan her birlerini mu'ayyenen ve tafsîlen mülâhaza eylese bunlardan her birine fîmân vâcibdir. Muayyenen ve tafsîlen külliyyâtda yazar. Tafsîl indinde bunlardan birini taşdıq itmez ise ol kimse bi'l-ittifâk kâfir olur. Cumhur-ı muhakkikîne göre haqiqat-ı fîmân ve aşâ'ireye göre mefhum-ı fîmânın temâmı ancak taşdıq-ı hâs [6b] kalbidir ki bu taşdıqâ ruhu'l-fîmân dirler. Câmî'us-sağîr şerhi "Fezû'l-kadîr"de yazar. taşdıq-ı hâs, şu'be-i fîmândan ya'ni yetmişden ziyâde haşletlerden bi'l-icmâ' hâricdir. İmam Mansûr Mâturîdî'den cumhur 'ulemâ ve Ebû'l-Hasen Eş'arî'den esahh rivâyete göre lisânile ikrâr 'âlem-i dünyâda ehl-i fîmân mu'âmelesi olmağla ki tezevvüc ve tezvîc

itmek ve katlden ve cizyeden hâlâş olmak ve 'uşr ve zekât ile metâlibe olunmak ve selâm virmek ve mü'mînler mahallesinde sâkin olmak ve mü'mîn üzerine şehâdeti ma'kbûle olmak ve [7^a] mü'mîn isimleriyle nidâ olmak ve öldüğü vakt ğasl-ı mesnûn ile ğasl olunub üzerine namaz kılınmak ve cenazesine teb'iyet idüb mü'mînler kabirlerine defn olunmak ve şâ'ir aḥkâm-ı şer'iyye icrasının şartıdır. Haḳıḳat-ı îmândan cüz' değildir. Ve bir kimse mü'mîn-i bih olan altı şeyine cenâb-ı mevlâ ve melekler ve kitablar ve peygamberler ve kıyâmet günü ve ḥayr ve şerr cenâb-ı ḥazret-i ḥalîḳın takdîr ve dilemesi ve yaratmasıyla olduḡun ḳalbile taşdıḳden şoñra lisânile iḳrâr eylemese ol kimse 'inde'l-mevlâ mü'mîndir. Her [7^b] kaçan ol kimse aḥkâm-ı dünyâda mü'mîn olmadıysa da ve bir kimse bu altı şeyi lisânile iḳrarından şoñra ḳalbile taşdıḳ itmez ise ol kimse aḥkâm-ı dünyâda mü'mîndir. Amma 'inde'l-mevlâ mü'mîn değildir. Mezbûr ḥadîs-i erba'în şerḥinde 'Aliyyü'l-Kârî 'aleyhi rahmetü'l-bâri yazar. Bir kimse ḳalbile îmân idüb ḳudreti var iken iḳrar dan bi'l-iḥtiyâr imtinâ' eylese ol kimse cehennemde ebedî kalur. Zîrâ ḳudreti var iken iḳrardan imtinâ'ı taşdıḳini [8^a] ibtâl itdi. İmânı küfre tebdil oldu. Bi'l-iḥtiyâr puta secde iden âdem gibi oldu. Bu maḳamda iḳrâr îmândan cüz'dür demek ba'îd olmaz ama cüz' değildir. Zîrâ iḳrardan maḥall lisandır. Lişândaki ḥâl ḳalbdeki ḥâlden cüz' olmaz. Belki delîl olur. Günâḥ-ı kebîre-i mürtekib olan kimse iştihlâl itmedikçe kāfir olub ebedi cehennemde kalmaz.

Nazm:

Kebâir-i 'abd îmândan çıkarmaz

Bu ḥükme i'tizâl ka'b uymaz.

Kebîre hakkında vârid olan ḥadîs-i şerîfler ta'lîza maḥmûldür. 'Ulemâ-yı 'ızâm efendilerimiz ḥazretlerinin [8^b] Ebû Tâlibin küfründe icmâ'ları var. Zîrâ Kâşife'l-Kerb râfi'ur-re'b âḥir zaman peygamberi faḥr-i en'âm 'aleyhi's-selâtu ve's-selâm efendimiz ḥazretleri Ebu Tâlibden iḳrârını ḫaleb eylediği vakt melâmet ve 'ardan havfen iḳrâr itmedi. Ma'a hâzâ efendimiz ḥazretlerinin ḫaḳ peygamber olduḡunu ve âḫiretde bir dâr-ı cezâ olduḡunu aḳlıyla istidlâl idüb bilürdü. Bir kimse ḳalbiyle taşdıḳ idüb lisânile daḫi iḳrâr kasd idüb meselâ dilsizlik iḳrardan men' eylese evvel kimse bi'l-icmâ' mü'mîndir. Taşdıḳ-i ḥâş ḳalbinin [9^a] gerek iḥtiyâr ve gerek ıztırâr ḫâllerinde sükûta iḥtimâli yokdur. Ama iḳrârın bi'l-lisânın gâhi sükûta ihtimâli vardır. Hâlet-i iḳrâhda olduḡu gibi hâlet-i nevm ve gaflet ve aḡmâ ve cünûn ve mevtde taşdıḳ-i ḳalbde bâkîdir. Lâkin ancak zühûl ḳalbde ḫusûlündedir. 'Usâme'd-din yazar, mü'mînlerin çocukları babalarının îmânlarıyla mü'mînlerdir. El-'ilmü 'inde'l-'alîmi's-selâm.

El-Bâbü's-şânî Fîmâ yaḳsudü tedkîḳahu.

Külliyâtü Ebi'l-Bekâ' ve Mişkâtü'l-envârda yazar. İmâm-ı A'zâm rahîmehu'l-lâhü teâlâ ve razî anh ve nefe'anâ [9^b] bişefâ'atîhi ḥazretlerinin 'indinde îmân senâ'îdir. Ya'nî ḳalb ile taşdıḳ ve lisân ile iḳrardır. Amâ taşdıḳ-i ḫâss-ı ḳalbî rûkn-ü a'zamdır. İḳrâr-ı bi'l-lisân taşdıḳ-i maḥdûd üzerine delil gibidir. Haḳıḳat-i îmân ancak taşdıḳ-i ḫâss-ı ḳalbî olduḡundan "A'zam" ḥazretlerine göre a'mâl ve ḫâ'ât îmâna dâḫalete değildir. Ve cüz' değildir. Gerek muḫlaḳ olan îmân ve gerek îmândan muḫlaḳ olan olsun. Muḫlaḳ olan îmân ki kâmil olan îmândır. Şahibini nâra duḫûlden men' ider. Ve îmândan muḫlaḳ olan şahibini [10^a] nârda ḫulûddan men' ider. Menâvî ve 'Aliyyü'l-Kârî 'aleyhinâ füyûzâtî'l-bârî ḥazretleri yazarlar. Bir kimsede taşdıḳ-i ḫâss-ı ḳalbî ḫâsıl olub teklîf-i 'amel-i lâḫıḳ olmadan vefât eylese meşelâ kuşlukdan evvel îmân idüb zevâlden evvel vefât eylese ol kimse bi'l-icmâ' mü'mîndir ve ehl-i cennettir. Ve

kalbinde taşdıķ-i hāşş olan kimse gerek ‘amāl u tā‘āt göstereyin ve gerek beşeriyet hasebiyle ma‘siyet eylesin farzları ve vācibleri inkār itmeksizin ol kimse mü‘mîn ve ehl-i cennettir. Lâkin ma‘siyet [10^b] işlediğiyçün fāşık ve zâlim ve ‘azâb-ı elîme müstahakdır. Ve‘l-hâsıl ‘amāl-i şâliha gerek farz ve gerek vācib ve gerek şâ‘ir nevâfil-i şer‘iyye olsun “A‘zam” hâzretlerine göre haķıķat-i îmāndan hâricdir. Ve cüz’ değildir. “İnne‘l-lezîne âmenû ve ‘amilu‘ş-şâlihâti” nazm-ı kerîm delîldir. Zîrâ ma‘tûf mu‘attûf-ı ‘aleyhin gayrıdır. ‘Ammâ “*men âmene bi‘l-lâhi ve‘l-yevmi‘l-âhîri*”deki ‘atf ‘atf-ı tefsîrîdir. “‘Atfu‘n-nesk”dan değildir. İmām Şâfi‘î rahîmehu‘l-lâhü teâlâ ve nefe‘anâ bişefâ‘atihi hâzretlerinin ‘indinde îmân sülâsîdir. Taşdıķ-i bi‘l-cinân [11^a] ve ikrâr-ı bi‘l-lisân ve ‘amel-i bi‘l-erkândır. ‘Amel-i bi‘l-erkân ile murâd o emre imtişâl ve nevâhidîden ictinâbdır. Yahud erkân ile murâd yedi ‘uzuvdur ki göz ve dil ve kulaķ ve el ve baķn ve ‘uzv-ı ma‘hûd ve ayakdır ki bunlar ile hayr-ı ‘amel işlemekdir. Lâkin Şâfi‘î hâzretlerine göre ‘amel îmân-ı kâmiliden cüz’dir. Haķıķat-ı îmāndan cüz’ değildir. Bir kimse ‘ameli terk eylese îmân-ı kâmil olmayub nâķıs olur. İmām Şâfi‘î hâzretlerine göre îmân ziyâde ve noķsân itmesi ‘amelin ziyâde ve noķsânı itibariyledir.

[11^b] “Fethü‘l-Mu‘în”de yazar. İmām-ı A‘zâm ve etbâ‘ı ve Eşâ‘rîden ve hattâ İmāmü‘l-Harameyn ve gayrılara göre rahîmehu‘l-lâhü teâlâ îmân ziyâde ve noķsân kabul itmez. Zîrâ taşdıķ-i hâss-ı kalbî tā‘at yâhud ma‘siyet zammıyla mütegayyir olmaz ki tecezzi ve teb‘îz ve ziyâde ve noķsân dâhil olsa Kâzî-zâde merhûm yazar. Ahkâm-ı ilâheyinin ‘adedi ziyâde ve noķsân kabul etmediğî ecilden îmân ziyâde ve noķsân kabul itmez. Ve Birgivînin gelecekte bâb-ı şâlisde zikr ittiğîmiz buna qarîbdır. Bir kimse îmân artar [12^a] ve eksilür dise kâfirdür demişler. Birgivînin anladığı oldur ki mü‘mîn-i bih olan ahkâm-ı şer‘iyye ve sâ‘ir meşâ‘il-i dîniyye i‘tibâriyle artar veya eksilür dise küfrdür. Zîrâ ahkâm-ı şer‘iyye ve akâ‘id-i İslâmiyye artar ve eksilür demek şer‘at-ı Muhammediyye nesh ve tebdîl olur dimekdir. Anıncün kâfir olur el-‘iyâzu bi‘l-lâhi te‘âlâ. Ammâ nefsi-i îmân kuvvet ve za‘fırla ziyâde ve noķsân kabul ider dise kâfir olmaz. Zîrâ, müçtehidînden çok kimse îmânın ziyâde ve noķsânıyla kâ‘illerdir. Külliyyâtda yazar. İmân, cenâb-ı bârî hâzretleri [12^b] Ya‘nî rabbü‘l-‘âlemînin emrini haber verici zâtın şıdkını delîllerin izhârı sebebiyle şâdik kılması ziyâde ve noķsân kabul itmez. Zîrâ bunlar emmâre-i hudûsdur. Te‘âlâ‘l-lâhu an hâzihi ve îmân-ı enbiyâ ve îmân-ı melâikete ziyâde kabul ider, noķsân qarbul itmez. Ve âhâd-ı nâşşın îmânı ancak taşdıķ-i hâşş-ı kalbîdir. Dînlere göre îmân ziyâde ve noķsân kabul itmez. Tâ‘at ile tefsîr idenlere göre qarbul ider. İmân-ı enbiyâ hâzretleri maķbûldür. Ve îmân-ı melâ‘ikete matbû‘dur. Ve îmân-ı mübtedî‘în mevkûfdur. Ve îmân-ı münâfıkîn [13^a] merdûddur. ‘Âvâm-ı mü‘mînînin îmânı taşdıķ-i bi‘l-cenân ve ikrâr bi‘l-lisândır. Havâşş-ı mü‘mînînin îmânı dünyâdan nefsi uşanub ve qarîk-i âhîrete sülûk idüb ve mekândan münezzeh olan mevlâ ile kalbi huzûrda olmakdır. Ve havâşşü‘l-‘havâşş mü‘mînînin îmânı tã‘at-ı mevlâda zâhir ve bâtını mülâzım olub ve halkdan fenâ‘i fi‘l-lâha rücû‘ idüb ve sırrını beķâ‘i fi‘l-lâhda kılmakdır. Eğér su‘âl idersenki îmân ziyâde ve noķsân kabul itmesi naklen ve ‘aklen maķtû‘ ve sâbitdir. Ammâ naklen ve “*ve izâ tûliyet* [13^b] ‘*aleyhim âyâtühü zâdethüm îmānen*” ve dağî “*liyezdâdü îmānen ma‘a îmānihim*” nazmlarında maķtû‘dur. Ve dağî “lev vüzine îmānu Ebû Bekrin bi-îmāni cem‘î‘l-ħalâiki le-racaha bihim hadîs-i şerîfînde sabittir. Ve amma aklen Hz. Fahr-i kâinâtın îmânıyla âhâd-ı ümmetin îmânı beraber olmaķ lâzım gelür. Cevab külliyyâtda yazılana göre âyet-i ülâda îmandan murad taşdıķ ve ikrâr ve ‘amelden mürekkebin mecmû‘udur. Yalnız taşdıķ değildir. Ayete hâniyedeki yezdâdü nazm-ı kerîmidir. Asr-ı şefâ‘at me‘serede şahâbe-i kirâm efendilerimiz hâzretleri haķında der ki ânlar icmâlen îmân itdiler. [14^a] Soñra bir farzdan soñra bir farz geldi şahâbe her bir farz hâşşaten mu‘ayyenen ve tafşilen îmân itdiler. Amma vahy munķatı‘ olduğundan

bizler hakkında ülfet ve kesret te'emmül ve delillerin i'ânesiyle ziyadeyi kabul iden imânının semereleridir. Yoğsa aslî imân değildir. hadîs-i şerîfden murâd bu sevâbda tercihtir. Aslî imânda tercih değildir. Ve ba'zılar cevâb virdi ki imân üzerine dâ'im ve şâbit olmak her bir şâ'atde imân üzerine ziyâdedir. Hattâ bir mü'mîn imânda devâm ve sebât niyyet itmeyüb bir müddetden soñra [14b] Kâfir olmak murâd itse hemân fi'l-hâl kâfir olur. Taşdıķ ve ikrârı lağv olub imânı bâtıl olur ve küfr hükümü ile kâfir olur. Hafazallâhu Teâlâ'l- mü'mînîne an hâzihi'l-beliyyete. Fezleketü'l- bahs ve'l- kelâm hakîkat ve nefs-i taşdıķ ki Türkî de inanmakile ta'bîr olunur. İşte bu taşdıķ-i hâşş-ı şer'î olub dahî 'amel imândan bir cüz' olmayarak lizâtihi ziyâde ve noğsân kabûl itmez. Ama kesret-i tekfîr ve delâilin i'ânesi sebebiyle ziyâde ve noğsân kabûl etmesi emr-i hâric îtibâriyledir. Lizâtihi değildir ve ba'zılar imân ziyâde ve noğsân [15a] kabûl etmesinde ğalîz teşni' itmişler. Diğķat ve hakķ-ı inşâf olduķda hakķ-ı ehağķ ser-i mezhebimiz Ebû Hanîfe aşluhâ şâbitun ve fer'uhâ fi's-semâ' hazretleri yedindedir. Cenâb-ı hazret-i mevlâ benim gibi âşîyi şefâ'atlerine mazhâr eyleye. Âmîn. Biğürmet-i emîn. Ve bizim taşdıķımız keyfiyet yâ'nî vaşfiyyet cihetiyledir. Meselâ Hazret-i Ebî Bekr rażiya'l-lâhü te'âlâ 'anhü ve 'an sâ'irü'l-şahâbeti hazretlerinin taşdıķ gibi olmaktan hakîkat-i taşdıķ ziyâde ve noğsân kabul itmek lâzım gelmez. Bu makâmda keyfiyetden murâd [15b] vaşf-ı inkişâfın zuhûrudur ki Hazret-i Ebî Bekr efendimizde ziyâde ve bizlerde noğsândır. Vaşf-ı inkişâfın zuhûru hakîkat ve nefs-i taşdıķtan hâricidir. Ve zât-ı taşdıķ üzerine tefri' iden şey'lerden biri dahî budur. El-'ilmu 'inde'l-'alîmi bi's-serâ'iri.

El-Bâbu' ş- sâlis fi'l-mağsadi'l-aşlî min hâzihi'r-risâleti

İmâm Velîyyüddîn 'aleyhi Füyüzâti'l-Veliyyü'l-Mu'în hazretleri Mişķâtü'l-Mesâbihte yazar İbni Mes'ûd rażiya'l-lâhü'l-mülkü'l-vedûd hazretlerinden rivâyet olundu ki âhîr zamân peygamber-i faħr-i en'âm 'aleyhisselâti [16a] ve's-selâm hazretleri bir hadîs-i şerîfde buyurdular ki "lâyedhulu'n-nâre eħade fî kalbihî mişķâle ħabbeti min ħardalin min imâni" Ya'nî kalbinde imândan ħardaldan bir dâne vezn ve miğdârı olanlardan hiçbir kimse duğul-i ħulûd ile nâra dâğil olmaz. Ħak te'âlâdan ma'fîret ve şefa'atlardan bir şefa'ât irişmediyse cehennemde üst tabakada günâhı miğdârı yanub soñra bir kimse izni'l-vehğğâb çıkub cennete girse gerektir. Mişķâle ħabbetün min ħardeli ve şa'îrati ve bürrati ve zerrati ve ħabbeti ve ħardaleti ve dînâr ve nişf-ı dînâr. Bunların [16b] her birleri şey'-i ħalîlde mişıldir. Şifâ-i şerîf şerğinde 'Aliyyü'l-Ķârî 'aleyhi rağmetü'l-bârî hazretleri yazar. İmân ve ma'fîret 'arazdırlar sâ'ir mücessem şeyler gibi miğtâr ile bilinmezler. Lâkîn keyfiyyet îtibâriyle muğteliflerdir. Buğârî-i şerîf şerğinde imâm Kastalânî 'aleyhi rağmetü'l-bârî hazretleri buyurur ki huzur-ı ma'nevîde ħulun arz olan 'amelî kendü miğdârında bir cisim ħılınub soñra vezn olunur. Yâğğud 'amel şâğibiyle berâber olub vezn olunur. Yâğğud 'ameller cevâhire temsil olunur. Soñra ħayr 'amel [17a] terâzünün bir gözünde beyâz ve parlıcı cevher ve şer' 'amel terâzünün diğğer gözünde ħaranlık ħara cevher ħılınub vezn olunurlar. Tefsîr-i Râğğib-ı İşfehânîde yazar. Vezn olunan 'amel defterleridir ki Cenâb-ı Ķâdir-i Muğlağ o defterlerde sığket ve ħıffet peydâ ider. Ve Cenâb-ı Ħağğ Ķâdiridir ki bir küçğk 'amel defterinde bir ħader-i 'azîm ħalk ide ki çok büyük defterlere ğalîb ve 'âlî ola. İmâm Nevevî 'aleyhi rağmetü'l-mülkü'l-ğavî hazretleri buyurur ki bu vezn ve miğdârları ancak Cenâb-ı Ħâlîki'l-Mîzân bilür. 'Aliyyü'l-Ķârî [17b] hazretleri mişķâle ħabbetin ve mâ'tüfun 'aleyh ne şeyden kinâye olduğun beyân ider. El-'ilmu 'inde'l-lâhi te'âlâ. "Tefsîr-i Garâ'ibü'l-Ķur'ân"da ve gayrıda yazar. Mişķâl ile murâd vezn miğdârıdır. Ħabbetün min ħardalin ile murâd ħardaldan bir dânedir. Ve ħardal Türkîde taħrif idüb ħârdâl didğkleri ma'rûf dânedür. Ve ba'zılara göre ħabbetün min

hardalin ile murād çörek otu dānesidir. Ve şa'iretün ve bürretün bir dāne arpa ve bir dāne buğdaydır. Ve zerretün beyne'n-nāse Şifā'un Şemsde görünen hebbalarda meşhürdür. Sa'ir ma'naları daği [18^a] vardır. Ez-cümle bir ma'nası daği yetmiş zerre bir sivrisinek kanadına berāber olur ve yetmiş sivrisinek kanadı daği bir habbeye berāber olur. "Tefsīr-i Niyāburī"den Keşfü'l-esrār taḥrīrine göre "İnne'l-lāhe lā yuzlemu mişkāle zerretin" daği "Femen ya'mel mişkāle zerreti" nazmlarında ve daği "Lā yedḥulū'l-cennete men kāne fī ḳalbihi mişkāle zerretin min kibr" ḥadīs-i şerīfnde "zerretin"den murād ma'nā-yı meşhürdür. Mübālağa-i müfīd olduğıyçün ve dīnār dirhemnin büyük birāderi olan sikkeli altuna dinilür. Muḥarrir [18^b] Fakīrin büyük ve küçük birāderi yokdur. Bundan soñra belki birāder şāhibi ola. 'Aliyyü'l-Ḳārī yazar. Meselā "mişkāle ḥabbeten min ḥardalin min imāni" ki ba'zı ḥadīs-i şerīfnde vārid olmuştur. 'Ulemā-yı 'ızām efendilerimizden te'vīlnde ihtilāf eylediler. Aslī imānda ihtilāfları gibi ehl-i sünnet ve'l-cemā'atdan muḥakkikine göre imān ki taşdıḳ-i ḥaşş-ı ḳalbīdir. İşte murād bunun gayrı olan semereler ve nūrlardır. Külliyyātda yazar. Gāḥice yakīn taşdıḳden muḳaddem olur. Meselā yakīnin izdiyādı ve nefsin [19^a] karārı yāḥūd zikr-i ḥafī yāḥūd 'amel-i sāliḥ yāḥūd miskīn üzerine şefkat yāḥūd cenāb-ı bārīden ḥavf ki ḥāricden delīllerin i'ānesi ve kesret-i tefekkür sebebiyle ḥāsil olur. "Zerretin" kader-i imāndan murād kināye tariḳiyle bunlardan biridir ki ḥakīkat-i imāndan bizim mezhebe göre bunlar ḥāricdir. Ve Ḳāzī-zādenin Birgivī şerḥinde "zerretin" kader-i imāndan murād-ı ḡāyetde imān-ı icmāliden kināye olsa deyu buyurduğı 'Aliyyü'l-Ḳārī zikr itdiğine ḳarībdir. Yāḥūd "semeretin" ile murād 'ilimdir ki [19^b] 'amel ile imān ziyāde ve noḳşān olur. İmām Şāfi'ye göre Birgivī şerḥinde ve gayrilerde yazdığına binā'en "Şir'atü'l-İslām"da yazar. Yakīn dinden ednā şey ki mü'mīn vakitlerinden bir vakitde 'an ihlās zikru'l-lāha meşḡul kaldı. Yāḥūd ol ednā şey ki cenāb-ı bārīden ḥavfen mü'mīn ḥarāmdan men' eyledi. Ḥadīs-i āḥarda "mişkāle zerretin mine'l-imān"dan kināye tariḳıyla murād bu ednā şeylerdir ki taşdıḳ-i ḥaşş-ı ḳalbīden ḥāricdir ve müteferri'ātdandır. Şerḥu 'Aliyyü'l-Kārīde yazar.

[20^a] Ḥadīs-i şerīfnde vārid olmuştur ki mekāndan münezzeh olan cenāb-ı bārī mücerred imān üzerine ḥaber-i zā'idi meselā 'amel-i sāliḥi olmayan kimseleri nārdan iḥrāc ider buyurduğı mü'min olan kimseler ḥaḳḳındadır. Kāfirler ḥaḳḳında deḡildir. Zīrā icmā'a muḥālīfdir. Bu ḥadīs-i şerīfden taşdıḳ-i ḥaşş-ı ḳalbī bize göre cüz'lenmek ve imāndan taşdıḳ ma'ḥūd cüz' olmak zann olunmaz. Zīrā ba'zı zandandır. Ve Ḥazret-i İbrāḥīm şalavātu'l-lāhu te'ālā 'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ḥazretlerinin "velākin leyutme'inne ḳalbi"

[20^b] Tariḳ-ı hikāyet olmak üzere 'ilm-i iştidlāliden soñra 'ilm-i bedīḥiyi talebdir. Ve sā'ir cevābları daği vardır. Fezleketü't-tafşilü ve'l-keḻām 'inde Ebī Hanīfetü'l-imāmü'l-hümām zerre ḳadar imāndan murād u merām taşdıḳ-i ḥaşş-ı ḳalbīnin gayrıdır ve's-selām. Kemā zekernā fī'l-bābi'l-evveli ve's-sānī bi't-tamām. Ve'l-'ilmü 'inde'l-mülki'l-muḳtediri'l-'allām. Allāḥümme ezded yakīnenā biḥürmeti Muḥammedin 'aleyhi's-selātü ve's-selām. Ve şerī'at-i Aḥmediyyede imān ve islām birdir.

Nazm:

Ve lā yūḡayyeru imānün ve islāmün.

[21^a] "Ve lem yekün limā fī'ş-şer'i ḥükmān."

Zīrā her bir mü'mīn müslimdir. Ve her bir müslim mü'mīndir. Ya'ni bi ḥasebi'z-zāt biri āḥardan ayrılmaz.

Nazm:

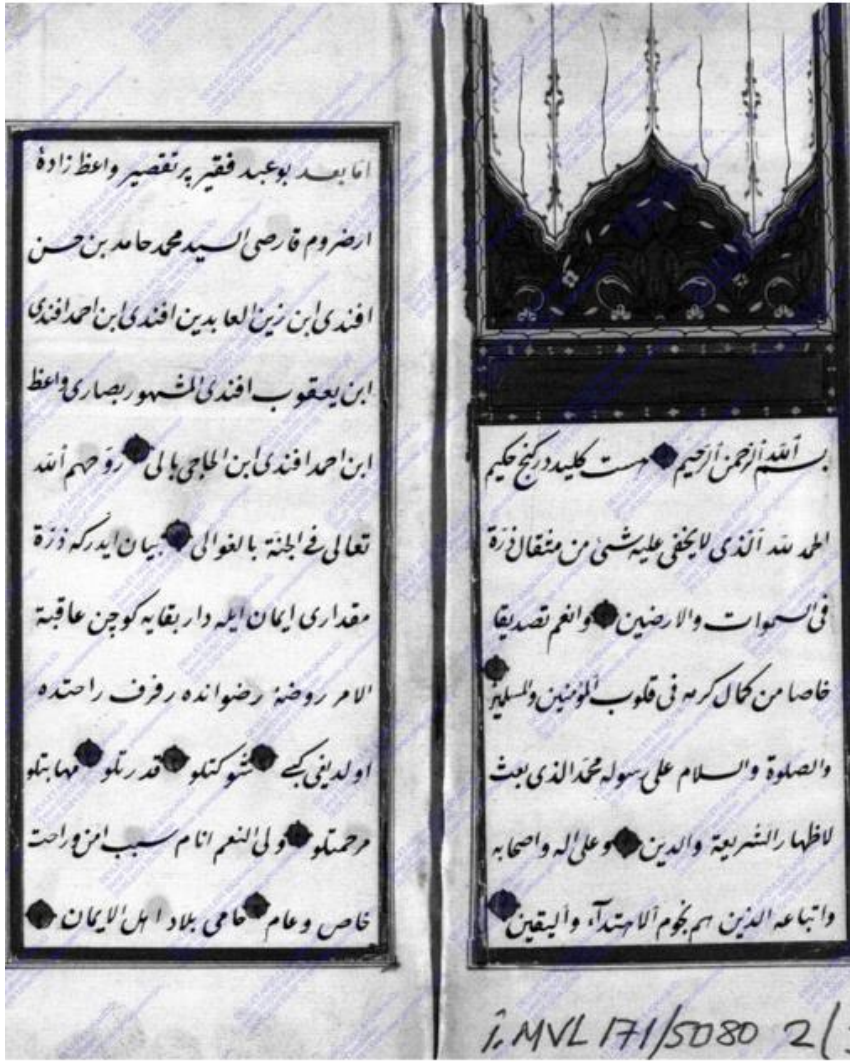
“Direm îmân ve islâm oldu vâhid

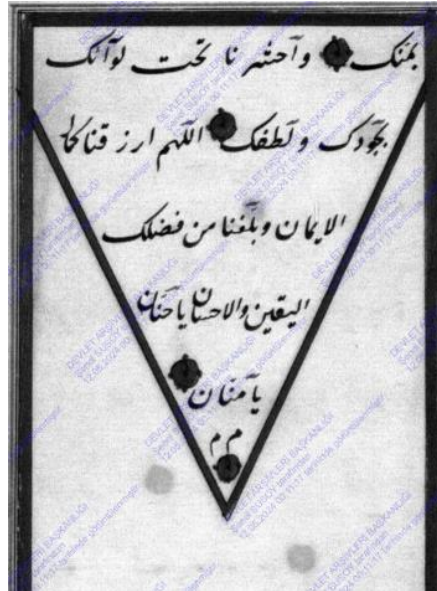
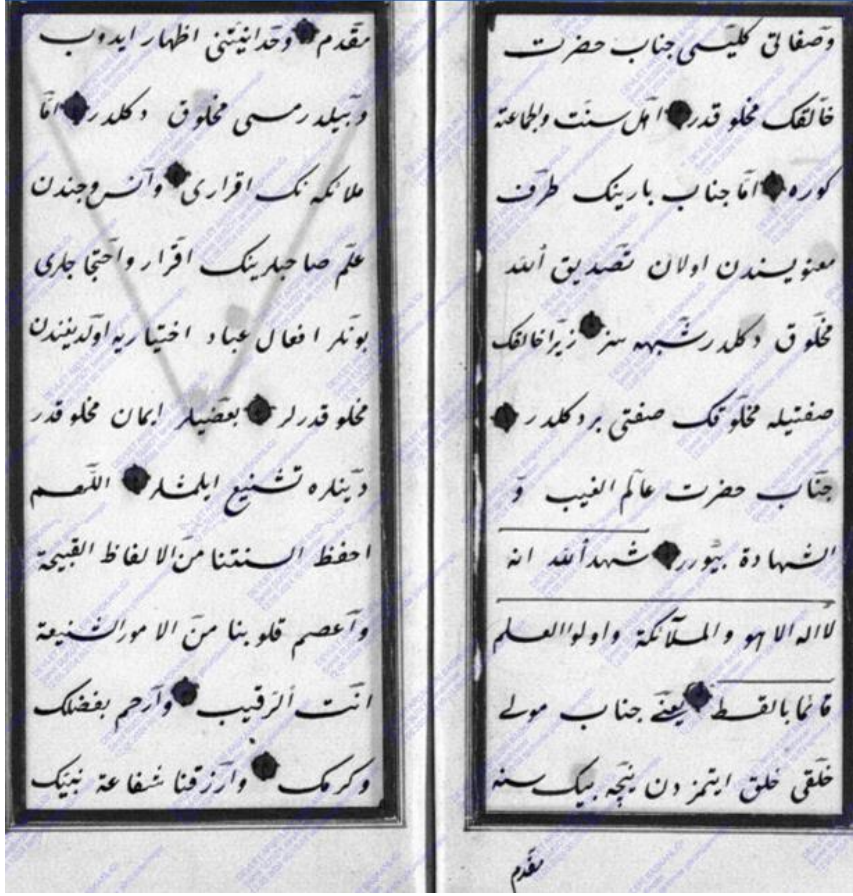
Bu hükme ehl-i sünnet cümle şahid”

Daği îmânın maḥlûḳ ve gayr-ı maḥlûḳ olmasında ‘ulemâ-yı kirâm füyûzâtı’l-mü’minî’s-selâm efendilerimiz ḥazretleri ihtilâf eylediler. Ba‘zılar buyurur ki îmân ḳulun fi‘lidir. Bir şey ki ḳuldan oldu ol şey’ maḥlûḳdur. Zîrâ ḳulun zâtı ve ef‘âl [21^b] ve şıfat-ı küllîsi cenâb-ı ḥazret-i Ḥâlîḳın maḥlûḳudur. Ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘ata göre. Ama cenâb-ı bârînin taraf-ı ma‘nevîsinden olan taşdıḳu’l-lah maḥlûḳ değildir şübhesiz. Zîrâ Ḥâlîḳın şıfatıyla maḥlûḳun şıfatı bir değildir. Cenâb-ı ḥazret-i ‘âlimü’l-ğayb ve’ş-şehâde buyurur. “Şehide’l-lâhu ennehü lâ ilâhe illâ hû. Ve’l-melâiketü ve ‘ulû’l-‘ilmi kâ‘imen bi’l-kıst.” Ya‘ni cenâb-ı mevlâ ḥalkı ḥalk itmezden nice bin sene [22^a] muḳaddem vaḥdâniyetini izḥâr idüb ve bildirmesi maḥlûḳ değildir. Ammâ melâikenin iḳrârı ve ins ü cinden ‘ilm şâhiblerinin iḳrâr ve ihtiyâcları bunlar ef‘âl-i ‘ibâd-ı ihtiyâriye olduğundan maḥlûḳdurlar. Ba‘zılar îmân maḥlûḳdur diyenlere teşnî eylemişler. Allâhümme ḥfaz elsinetinâ mine’l-elfâzi’l-ḳabîhati va‘sım ḳulûbenâ mine’l-umûru’ş-şenî‘ati ente’r-rakîbü. Ve erḥam bifazlike ve keremike. Ve erzuḳnâ şefâ‘ate nebıyyike.

[22^b] Yümnike ve’ḥşernâ taḥte livâike bicüdike bilutfike. Allâhümme rzuḳnâ kemâle’l-îmâni ve bellîgnâ min fazlike’l-yaḳîni ve’l-iḥsâni yâ ḥannânu yâ mennân.

2. Risâle-i Mecidiyye'nin İlk ve Son Varakları

Kaynakça

- Osmanlı Arşivi (BOA.), *A.MKT*, 15/57.
BOA, (*İ.DH.*), 90/4482.
BOA, *İ.MVL*, 171/5080.
BOA, *MVL*, 232/19.
BOA, *NFS.d*, 2758;
Arslan, Ahmet Turan; "Vasiyetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII/556-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
Bağdatlı İsmail Paşa; *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*. I. cilt İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
Cici, Recep; "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII/210-211, Ankara: TDV Yayınları, 2000.
Çağrı, Mustafa; "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII/518-530, Ankara: TDV Yayınları, 1996.
Demir, Osman; "Yakîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIII/271-273, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
Esad Mehmed Efendi. *Bâğçe-i Safâ-Endûz*. haz: Dr. Rıza Oğraş, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
Fidan, Tarık. *Hâmid Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.
Güngör, Mevlüt; "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V/340-341, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
Hatipoğlu, İbrahim; "Mesâbîhu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX/486-487, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
Kandemir, M. Yaşar; "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXI/571-573, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
Kara, Ömer; "Râgıp el-İsfahani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV/398-401, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
Kılavuz, A. Saim. *İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.
Kılıç, Hulusi; "Ebû'l-Bekâ El-Kefevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X/298, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
Kırzioğlu, Baniççek. "Namık Kemal'in Karstaki Hocası Müderris Büyük-Hâmid Efendi (1779?-1854)". *Türk Kültürü II/22*, (1964), 204-208.
Kırzioğlu, Baniççek. *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, Ankara: San Matbaası, 1987.
Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
Kurt, Hasan. "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, 2012, 1-15.
Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, c. I. İstanbul: Meral Yayınları, t.y. el-Mübarekfûri, Abdirrahim. *Tuhfetu'l-Ahvezî*, c. VII, Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1964/1384.
Muhammed Hâmid, *Divan-ı Hâmid*, Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 1049.
Muhammed Hâmid, *Risâle-i Mecidiyye*. BOA, *İ.MVL*, 171/5080.
Özel, Ahmet; "Ali El-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II/403-405, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
Özen, Rumeysa; *İlk Dönem İmanın Mâhiyeti Tartışmaları (Zeyd b. Ali- Ebû Hanîfe Ve Kâsım b. Sellâm Özelinde)*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
Sehâvî, *el-Mekasidu'l-hasene*, thk. Muhammed Osmân, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
Şenel, Abdulkadir; "Ahmed b. Muhammed Kastallânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV/255-256, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
Turgut, Ali; "Nizamettin en-Nisaburi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII/181-182, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
Yavuz, Yusuf Şevki; "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXX/151-152, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
Yeşilyurt, Temel. "İmanın Mahiyeti", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün. 287-295. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.